

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. В.В. ДОКУЧАЄВА**

Кафедра екології та біотехнології

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор з науково-педагогічної
роботи

В. Петров

«28» серпня 2020 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА
ОК.8 НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА

Галузь знань	<u>10 Природничі науки</u>
Спеціальність	<u>101 Екологія</u>
Освітньо-наукова програма	<u>101 Екологія</u>
Факультет	<u>захисту рослин</u>

Харків – 2020

Робоча програма Науково-педагогічної практики для здобувачів галузі знань
10 Природничі науки, спеціальності 101 Екологія, освітньо-наукової
програми 101 Екологія

« 28 » 08 2020 р. ____ с.

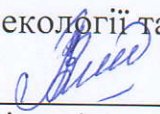
Розробники: Головань Л.В., завідувача кафедри екології та біотехнології,
канд. с.-г. наук, доцент;

Білецький Є.М., професор кафедри екології та біотехнології,
доктор біолог. наук, професор.

Робочу програму затверджено на засіданні кафедри екології та біотехнології

Протокол від «28» серпня 2020 р. №1

Завідувач кафедри екології та біотехнології

(підпис)

« 28 » серпня 2020 р.

Головань Л.В.
(ініціали та прізвище)

Схвалено навчально-методичною комісією факультету захисту рослин

Протокол від « 28 » серпня 2020 р. № 2

« 28 » серпня 2020 р.

Голова
(підпис) (І.В. Забродіна)
(ініціали та прізвище)

1.Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, освітній рівень	Характеристика навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів – 3	Галузь знань <u>10 Природничі науки</u>	Обов’язкова	
	Спеціальність (шифр і назва) 101 «Екологія»	Рік підготовки:	
		3-4-й	3-4-й
		Семестр	
Загальна кількість годин – 90	Освітньо-наукова програма (шифр і назва) 101-Екологія	Лекції	
		-	-
	Освітній рівень: Третій (освітньо-науковий)	Практичні, семінарські	
		-	-
		Лабораторні	
		-	-
		Самостійна робота	
		90 год	90 год
		Індивідуальні завдання:	
		-	
		Вид контролю	
		звіт	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни «Науково-педагогічна практика»

1. Мета та завдання навчальної дисципліни

Програма науково-педагогічної практики здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії визначає зміст і організаційно-методичні засади проходження педагогічної практики аспірантами.

Науково-педагогічна практика в системі вищої освіти на третьому освітньо-науковому рівні є одним з етапів професійної підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії до науково-педагогічної діяльності, який має за мету сформувати професійно-педагогічні компетентності щодо здійснення освітнього процесу у закладах вищої освіти.

Метою науково-педагогічної практики є формування системи компетентностей майбутніх науково-педагогічних працівників, поглиблення і закріплення знань здобувачів наукового ступеня доктора філософії з питань організації і форм здійснення освітнього процесу викладання дисциплін у сучасних умовах, його наукового, навчально-методичного та нормативного забезпечення, формування вмінь і навичок опрацювання наукових та інформаційних джерел при підготовці занять, застосування активних методик викладання професійно-орієнтованих і практичних дисциплін, здійснювати аналітичне осмислення стану та перспектив розвитку сфери освіти (відповідної спеціальності), створювати та впроваджувати новий зміст освіти та новітні методики (технології) навчання.

Предметом науково-педагогічної практики виступають окремі дисципліни професійного і практичного підготовки, що відповідає напряму наукового пошуку докторів філософії та узгоджується з темою дисертаційної роботи.

Основними завданнями науково-педагогічної практики є:

- набуття теоретичних знань та практичних умінь і навичок, необхідних для роботи викладачем закладу вищої освіти, зокрема умінь і навичок навчальної, методичної та організаційно-виховної роботи зі здобувачами освітніх рівнів;
- освоєння різноманітних методів, прийомів, форм роботи, сучасних технічних засобів навчання тощо.
- поглиблення та закріплення теоретичних знань, отриманих під час навчання за фаховими та педагогічними дисциплінами, їх практичне застосування в навчально-виховній роботі;
- розширення та поглиблення професійної підготовки, придбання педагогічних якостей викладача;
- вироблення умінь планування навчальної роботи з урахуванням умов конкретного закладу вищої освіти;
- підготовка та проведення занять різних типів із застосуванням різноманітних форм організації освітнього процесу, прийомів і методів навчання, спрямованих на активізацію роботи здобувачів вищої освіти;
- організація навчальної діяльності здобувачів на заняттях;

- виконання освітніх, організаційно-виховних і розвиваючих функцій контролю в навчанні;
- правильне використання умінь і навичок для оцінки знань здобувачів;
- вироблення умінь аналізу і самоаналізу проведеного заняття;
- вивчення практикантами передового педагогічного досвіду, використання отриманих знань для самостійної навчально-виховної роботи зі здобувачами;
- формування у практикантів стійкого інтересу до обраної професії, їх стимулювання до вивчення спеціальних та педагогічних дисциплін, необхідних для роботи;
- визначення професійної придатності практиканта до роботи викладачем у закладах вищої освіти.

Додатковими завданнями науково-педагогічної практики здобувачів є:

- отримання уявлень про діяльність кафедри на посаді науково-педагогічного працівника у період проходження практики;
- впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес;
- формування умінь моніторингових досліджень у галузі освіти;
- розвиток умінь у галузі формальної, неформальної і інформальної освіти.
- стимулювання самовдосконалення майбутніх фахівців.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен *знати*:

- нормативну базу документів, щодо навчання у ЗВО;
- документи, що стосуються принципів доброчесності;
- методику і техніку проведення лекцій, лабораторних і практичних занять тощо;
- методи навчання у ЗВО;
- форми контролю знань здобувачів;
- методи організації самостійної роботи здобувачів;
- технологію проведення виховної роботи у колективі;

вміти:

- розробити розгорнутий план-конспект лекції і готувати її текст;
- розробити конспекти практично-семінарських занять, впровадити у навчальний процес;
- використовувати сучасні методи навчання та форми контролю навчальних досягнень;
- підготувати мультимедійну презентацію до навчальної дисципліни;
- скласти завдання для самостійного опрацювання студентами з фахової навчальної дисципліни;

Процес проходження науково-педагогічної практики скерований на формування у здобувачів наступних компетентностей або їх елементів:

Перелік компетентностей:

Загальні компетентності:

ЗК.06. Здатність працювати в міжнародному контексті.

Фахові компетентності:

ФК.02. Здатність до формування системного наукового світогляду сучасного природознавства, професійної етики та загальнокультурного світогляду.

ФК.04. Здатність доносити до слухачів сучасні знання та наукові результати власних досліджень, у тому числі в рамках науково-педагогічної діяльності в галузі природничих наук.

Програмні результати:

ПР.02. Демонструвати володіння загальнонауковими концепціями сучасного природознавства.

ПР.08. Спілкуватися, у тому числі іноземною мовою, в діалоговому режимі з широкою науковою спільнотою та громадськістю в галузі екології, охорони довкілля та оптимізації природокористування.

ПР.09. Донести зрозуміло і недвозначно професійні знання, результати власних наукових досліджень, обґрунтування і висновки як у усній так і письмовій формі для різної аудиторії, як на національному так і на міжнародному рівні.

ПР.10. Застосовувати сучасні технології (у т.ч. інформаційні) у науковій та науково-педагогічній і еколого-просвітницькій діяльності.

ПР.11. Виявляти лідерські якості, відповідальність та повну автономність під час реалізації комплексних наукових проектів.

3. ПРОГРАМА НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

Практика здобувачів наукового ступеня доктора філософії проходить у 3 етапи:

Перший етап – ознайомчий. Ознайомлення з базою практики, аналіз науково-методичної бази викладацької діяльності кафедри, кадровим складом, посадовими обов'язками співробітників, планами роботи, основною документацією. Вивчення правил внутрішнього трудового розпорядку і режиму роботи кафедри. Формування уявлень про сутність викладацької роботи у ЗВО. Ознайомлення із сучасним рівнем педагогічної діяльності у ЗВО. Вивчення робочих програм навчальних дисциплін, що викладаються кафедрою.

Другий етап – основний. Участь у викладацькій діяльності кафедри екології та біотехнології; участь в організаційно-виховній роботі зі здобувачами. Ознайомлення з конкретними темами лекційних, практичних і семінарських занять навчальних дисциплін, закріплених за кафедрою, що викладаються в поточному семестрі. Відвідування занять провідних викладачів кафедри. Підготовка планів-конспектів і проведення трьох лекційних занять. Підготовка планів-конспектів і проведення трьох практичних або семінарських занять. Опанування передових технологій

викладацької діяльності. Формування і розвиток навичок педагогічного спілкування з викладачами та здобувачами. Керівництво навчальною діяльністю студентського колективу; формування вмінь професійно реагувати на зміну обставин, самостійно приймати рішення і бути за них відповідальним. Підготовка плану-конспекту і проведення кураторської години. Застосування різних видів, форм і ефективних методів організаційно-виховної роботи зі здобувачами освітніх рівнів. Вивчення психологічного клімату у студентському колективі, індивідуальних психологічних особливостей окремих здобувачів.

Третій етап – підсумковий. Аналіз ефективності викладацької діяльності. Здобувачі наукового ступеня доктора філософії готують звітну документацію, яку захищають на засідання кафедри. Можливе залучення практикантів до різних форм контролю знань здобувачів. Участь в обговоренні відкритих навчальних занять викладачів кафедри. Розробка і подання керівництву кафедри своїх пропозицій щодо підвищення ефективності навчально-виховної роботи.

Під час проходження науково-педагогічної практики передбачається проведення практикантом таких видів науково-педагогічної діяльності.

Організаційна робота:

- проведення консультацій з керівником практики з організаційних питань;
- виступ на конференції/круглому столі з коротким аналізом своєї роботи під час практики;
- складання індивідуального плану проходження науково-педагогічної практики здобувачів наукового ступеня доктора філософії на підставі робочих навчальних планів дисциплін і планів роботи куратора академічної групи;
- ознайомлення зі специфікою роботи та організацією освітнього процесу у закладі вищої освіти;
- ознайомлення з документацією, що ведеться у ЗВО (Статутом університету, індивідуальним планом роботи викладача, планом роботи кафедри, планом виховної роботи на факультеті тощо) та з освітніми стандартами (Законом України «Про вищу освіту», Положенням про освітнього процесу ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, Положення про організацію навчально-методичної роботи, Положення про практичне навчання здобувачів, Положення про порядок виконання науково-дослідних робіт, Положення про підготовку здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня, Положення про підготовку здобувачів вищої освіти другого(магістерського) рівня, Положення про забезпечення якості освітньої діяльності і якості вищої освіти, Положення з навчально-методичного забезпечення навчальних дисциплін, Положення про академічні свободи учасників освітнього процесу.);
- знайомство з системою електронного навчання. Аналіз (розробка) лекції за темою дисертаційного дослідження для онлайн-платформи *Moodle*;
- підготовку і проведення профорієнтаційного заходу згідно плану

роботи кафедри (факультету).

Навчальна робота:

- відвідання занять різних типів (лекційного, семінарського та практичного), що проводять викладачі кафедри;
- спостереження та аналіз різних форм навчання у ЗВО;
- розробка, підготовка та самостійне проведення не менше трьох практичних або семінарських занять;
- розробка, підготовка та самостійне проведення не менше трьох лекційних занять з використанням мультимедійного обладнання для демонстрації презентацій до лекційних занять;
- розробка роздаткового матеріалу (у формі тестових завдань) для письмового опитування здобувачів за визначеною керівником практики темою, проведення опитування за розробленими матеріалами та оцінка його результатів;
- виконання індивідуального завдання;
- проведення інших форм навчальної роботи (організація самостійної роботи студентів, консультацій тощо);
- проведення самоаналізу та самооцінки проведеної навчальної роботи.

Методична робота:

- опрацювання наукової та педагогічної літератури, самоосвіта;
- вивчення досвіду роботи викладачів закладу вищої освіти;
- розробка планів-конспектів лекцій, практичних або семінарських занять, інструкцій до виконання практичних завдань;
- проведення консультацій з керівником практики, участь у роботі науково-методичних семінарів;
- ознайомлення з освітньою програмою та робочим навчальним планом спеціальності;
- ознайомлення з навчальним забезпеченням (навчальна програма дисципліни, робоча програма навчальної дисципліни, теми і плани лекцій, практичних, семінарських, лабораторних занять, завдання для самостійної роботи, засоби контролю знань (для поточного і підсумкового контролю);
- ознайомлення з матеріалами методичного забезпечення вивчення навчальної дисципліни (підручники, навчальні посібники, тексти лекцій, інструктивно-методичні матеріали до практичних, семінарських, лабораторних занять, самостійної роботи);
- ознайомлення з тематикою курсових та кваліфікаційних робіт, інструктивно-методичними матеріалами до їх виконання і захисту.

Виховна робота:

- ознайомлення з планом роботи куратора академічної групи та складання на його основі свого плану, його обговорення;
- знайомство з академічною групою;
- відвідування виховних заходів, кураторських годин;
- визначення теми, форми та терміну проведення кураторської години з

урахуванням плану роботи куратора групи, вимог моменту (ювілеї, свята, акції тощо) та власних інтересів;

- розробка, підготовка та самостійне проведення кураторської години;
- активна участь у всій організаційно-виховній роботі групи та факультету;
- проведення індивідуальної роботи зі здобувачами;
- участь у профорієнтаційній роботі кафедри.

Науково-дослідна робота:

- ознайомлення з планом наукової роботи кафедри;
- участь у роботі наукового (методологічного) семінару, конференції кафедри;
- проведення елементів експериментального дослідження за темою дисертаційної роботи;
- проведення наукової роботи зі здобувачами
- участь у залученні здобувачів до наукової роботи, підготовці та проведенні засідання студентського наукового гуртка/товариства/проблемної групи, конкурсу студентських наукових робіт.

Звіт з науково-педагогічної практики

Після закінчення терміну практики здобувачі наукового ступеня доктора філософії звітують на кафедрі про виконання її програми. Загальна форма такої звітності – подання письмового звіту з відгуком керівника практики з оцінкою діяльності практиканта та подальший захист.

Письмовий звіт за результатами практики подається в установлений термін (протягом тижня після її закінчення) керівнику практики для перевірки, рецензування і допуску до захисту.

У звіті практикант зазначає характер і обсяг виконаних завдань, викладає результати своєї педагогічної діяльності, формулює власні пропозиції, робить аргументовані висновки, висловлює певні зауваження та побажання.

4. Самостійна робота

Самостійна робота здобувача відноситься до інформаційно-розвиваючих методів навчання і є основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у час, вільний від обов'язкових навчальних занять.

Самостійна робота здобувача полягає у відвідуванні лекцій, семінарських занять, консультацій які проводять провідні викладачі; участь у навчально-методичній роботі. Самостійна робота здобувача під час науково-педагогічної практики передбачає опрацювання теоретичних матеріалів для підготовки та проведення занять, роботу в бібліотеці, підготовку текстів лекцій та методичних розробок семінарських занять, що будуть проводитись, відвідування занять викладачів факультету та систематичне спілкування з

керівником практики, участь в установчих зібраннях з питань проведення практики.

До початку проведення самостійних, лекційних та лабораторних (практичних) занять здобувачі надають викладачеві тексти лекцій та методичні розробки практичних (лабораторних) занять. Обсяг лекції складає 10-15 сторінок тексту, методичних розробок – 3-5 сторінок. Після узгодження тексту лекцій і методичних розробок з викладачем здобувач допускається до самостійного проведення занять. На заключному етапі здобувач самостійно читає лекції та проводить лабораторні (практичні) заняття, консультації.

5. Методи навчання

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності: лекція, пояснення, розповідь, бесіда, інструктаж, ілюстрація; методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності.

Лекція – логічно вивершений, науково обґрунтований і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, ілюстрований, за необхідності, засобами наочності та демонстрацією дослідів. Лекція є однією з основних організаційних форм навчальних занять і, водночас, методів навчання.

Практичні заняття – форма навчального заняття, на якому викладач організує детальний розгляд здобувачами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння та навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання сформульованих завдань.

Консультація – форма навчального заняття, при якій здобувач отримує відповіді від викладача на конкретні запитання або пояснення певних теоретичних положень чи аспектів їх практичного застосування (проводяться протягом семестру – поточні та екзаменаційні консультації).

Під час відповідних форм навчання застосовуються наступні методи навчання: 1. пояснювально-ілюстративні: знання не просто повідомляють, а пояснюють, обґрунтовують, коментують, ілюструють для більшого розуміння сутності та де це необхідно. 2. Репродуктивний метод: багатократне повторення знань, відтворення на практиці через різні досліді. 3. Проблемний: створення пошукових ситуацій. Розвиває активність, самостійність, творчі здібності, а здобувачі вищої освіти отримують еталон наукового мислення і пізнання. 4. Евристичний: знання отримуються в результаті власної творчої пізнавальної праці студентів. Викладач показує шлях для пошуку знань, планує етапи дослідження та їх співвідношення. 5. Дослідницький: творче засвоєння знань. Це спосіб організації пошукової, творчої діяльності студентів, спрямованої на розв'язання нових проблем у

галузі екології.

6. Методи контролю

Узгодження тексту лекцій і методичних розробок з викладачем (керівником практики). Після закінчення лекції (практичного або лабораторного заняття) проводиться обговорення, в якому беруть участь всі присутні. В ході обговорення висловлюються зауваження теоретичного (стосовно змісту лекції, заняття) та методичного (якість подачі матеріалу, контроль над аудиторією, активність здобувачів, використання технічних засобів навчання і т. п.), плану. Захист звіту з науково-педагогічної практики.

Підсумкова оцінка роботи під час науково-педагогічної практики залежить від оцінки його педагогічної діяльності, якості виконання письмового звіту та своєчасності подання необхідних документів, виконання індивідуального завдання, усного захисту результатів практики (доповіді та відповідей на запитання членів комісії).

Підсумки науково-педагогічної практики є предметом розгляду на засіданні кафедри. Керівники практики звітують про результати проходження практики здобувачами наукового ступеня доктора філософії, обговорюються претензії та побажання практикантів, висловлюються пропозиції щодо поліпшення організації науково-педагогічної практики, урізноманітнення засобів її проведення, використання сучасних методик і передового досвіду.

Зміст критеріїв оцінювання результатів науково-педагогічної практики подано в таблиці:

Бали	Критерії
90– 100 «А» (відмінно)	Здобувач систематично проводить науково-педагогічну роботу на кафедрі екології та біотехнології. Відвідує та самостійно проводить на високому науково-методичному рівні навчальні заняття відповідно до програми. Проявляє ініціативність та здатність організовувати навчальну, наукову та виховну роботу зі здобувачами. Активно долучається до розробки змісту навчальних занять та навчально-методичного забезпечення з дисципліни. Аспірант проявляє самостійність, зацікавленість, відповідальність та творчий підхід до виконання індивідуальних завдань практики. Добре орієнтується у проблематиці дисертаційної роботи, окреслює можливі шляхи розв'язання поставлених завдань дослідження. Вчасно та грамотно оформив звіт про проходження практики. Відгук керівника практики (наукового керівника) позитивний.

82–89 «В» (добре)	Здобувач систематично проводить науково-педагогічну роботу на кафедрі екології та біотехнології. Відвідує та проводить на достатньому науково-методичному рівні навчальні заняття відповідно до програми практики. Здатний на належному рівні організовувати навчальну, наукову та виховну роботу зі здобувачами. З незначними недоліками розробляє й використовує відповідне навчально-методичне забезпечення з дисциплін. Аспірант проявляє самостійність, ініціативність та відповідальність у процесі виконання індивідуальних завдань практики. Добре обізнаний з проблематикою дисертаційної роботи, з незначними помилками окреслює можливі шляхи розв'язання поставлених завдань дослідження. Вчасно та грамотно оформив звіт про проходження практики. Відгук керівника практики (наукового керівника) позитивний.
75–81 «С» (добре)	Здобувач систематично проводить науково-педагогічну роботу на кафедрі екології та біотехнології. Проводить (з незначними помилками) навчальні заняття відповідно до програми практики. Здебільшого здатний до організації та проведення навчальної, наукової та виховної роботи зі здобувачами. Розробляє й використовує відповідне навчально-методичне забезпечення з дисциплін, однак допускає при цьому певні помилки. У процесі виконання індивідуальних завдань практики аспірант послуговується допомогою наукового керівника. Обізнаний з проблематикою дисертаційної роботи, з допомогою наукового керівника окреслює можливі шляхи розв'язання поставлених завдань дослідження. Вчасно та грамотно оформив звіт про проходження практики. Відгук керівника практики (наукового керівника) позитивний.
67–74 «D» (задовільно)	Здобувач несистематично проводить науково-педагогічну роботу на кафедрі екології та біотехнології. Організовує і проводить навчальні заняття відповідно до програми практики, однак допускає при цьому суттєві помилки. Без особливого інтересу бере участь у розробці навчально-методичного забезпечення дисциплін. Аспірант здатен виконувати індивідуальні завдання практики лише з допомогою наукового керівника. Недостатньо обізнаний з проблематикою дисертаційної роботи, частково окреслює можливі шляхи розв'язання поставлених завдань дослідження. Вчасно, проте неграмотно оформив звіт про проходження практики. Відгук керівника практики (наукового керівника) задовільний.
60–66 «E»	Здобувач несистематично проводить науково-педагогічну роботу на кафедрі екології та біотехнології. Організовує і

(задовільно)	проводить навчальні заняття відповідно до програми практики на низькому науково-методичному рівні. Не здатен самостійно організовувати навчальну, наукову та виховну роботу зі здобувачами. Розробляє й використовує відповідне навчально-методичне забезпечення з дисциплін, однак допускає при цьому суттєві помилки. Аспірант не відповідально ставиться до виконання індивідуальних завдань практики. Слабо обізнаний з проблематикою дисертаційної роботи, не здатний окреслити можливі шляхи розв'язання поставлених завдань дослідження. Вчасно, проте не в повному обсязі представив звіт про проходження практики. Відгук керівника практики (наукового керівника) задовільний.
35–59 «FX» (незадовільно)	Здобувач несистематично проводить науково-педагогічну роботу на кафедрі екології та біотехнології. Відвідав й самостійно провів незначну кількість навчальних занять. Не здатний до організації навчальної, наукової та виховної роботи зі здобувачами. У процесі проведення занять допускає суттєві помилки навчально-методичного характеру. Необізнаний з проблематикою дисертаційної роботи. Невчасно та не в повному обсязі представив звіт про проходження практики. Відгук керівника практики (наукового керівника) негативний.
0–34 «F» (незадовільно)	Здобувач не проводить науково-педагогічну роботу на кафедрі екології та біотехнології. Не виконує індивідуальний план практиканта відповідно до програми науково-педагогічної практики. Відгук керівника практики (наукового керівника) негативний.

Загальна оцінка в балах та її еквівалент за 4-х бальною шкалою виставляється відповідно до таблиці:

Шкала оцінювання: національна та ЄКТС

Сума балів за всі види навчальної діяльності	ОцінкаECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
75–81	C		
66–74	D	задовільно	
60–65	E		
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного

			складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

7. Методичне забезпечення

Конспекти лекцій, конспекти практичних занять, методична література кафедри.

8. Рекомендована література

1. Беляєв Ю.І., Мішуков О.В. Болонський процес. Хрестоматія. Херсон: Видавництво ХДУ, 2005. 276 с.
2. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
3. Нагаєв В.М. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
4. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: навч. посібн. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.